

Paşa Səfərov

Vəkil

VƏRƏSƏLİK HÜQUQ MÜNASİBƏTLƏRİNDƏ İDDİA, ONUN MÜDDƏTİ VƏ TƏTBİQİNİN NƏZƏRİ-TƏCRÜBİ PROBLEMLƏRİ

1. Vərəsəlik hüquq münasibətlərində iddia

Ümumi prizmadan diqqət yetirsək görürük ki, vərəsəlik hüququnda özünəməxsus əlamətləri və keyfiyyətləri ilə seçilən Roma hüququnda xüsusi bir qayda mövcud idi: "... ya kiminsə mirası tərkibinə daxil olan hüquqları qəbul etməməsi nəticəsində (məsələn, müəyyən şəxs əşyanı Tutsinin vərəsəsinə verməkdən ona görə imtina etmir ki, onu Tutsinin vərəsəsi hesab etmir, ona görə ki, Tutsinin özünün həmin əşyaya hüququnu rədd edir), ya da kiminsə öz davranışı ilə həmin şəxsin vərəsə kimi hüquqlarını pozması və ya qəbul etməməsi nəticəsində (məsələn, həmin şəxsin öz vərəsəlik hüququnu əldə etdiyi vəsiyyətnamənin etibarlılığına etiraz edirdi) vərəsənin məhkəmə müdafiəsinə ehtiyacı yarana bilərdi.

Birinci halda miras qoyanın sərəncamında olan iddialar eynilə vərəsənin sərəncamında da idi: məsələn, üçüncü şəxs mirasın tərkibindən əşyanı özündə saxlayırdısa, belə halda vərəsə miras qoyan sağ olsa idi verilə bilən vindikasiya iddiası verə bilərdi və i.a.

Vərəsənin hüququ mirasın tərkibinə daxil olan hansısa hüquqların qəbul edilməməsi ilə deyil, həmin şəxsin vərəsəlik hüququ olan kimi qəbul olunmaması ilə pozulduqda, vərəsəyə mirasın tələb olunması haqqında öz şərtlərinə və nəticələrinə görə vindikasiya iddiasına oxşar olan sivil iddiası hüququ verilirdi (hereditatis petitio). Mirasın vicdanlı sahibi belə iddia üzrə miras əmlaka çəkdiyi məsrəfləri tutmaqla (həmin məsrəflərin zəruri, faydalı olmasının və ya yalnız həmin şəxsin ləzzət alması üçün çəkilməsinin əhəmiyyəti yoxdur) miras hesabına öz varlanmasını (iddia verilən anda) iddiaçıya verməli idi.

Vicdansız sahib "hereditatis petitio" mirasdan bütün bəhərləri və artımları ilə birlikdə aldığı hamısını iddiaçıya verməli idi, alınmış sərvətlərin təqsirli (iddia verilən andan isə həm də təsadüfi) məhv olmasına və ya xarab olmasına görə məsuliyyət daşıyırdı və yalnız çəkdiyi zəruri və faydalı məsrəfləri, həm də faydalı məsrəfləri onların hazırlanmış əşyaların dəyərini artırdığı qədər saxlaya bilərdi.

Pretor vərəsəsi (bonorum possessor) özünün müdafiəsi üçün köməyi ilə mirasın tərkibinə aid olan əşyalara sahiblik ala bildiyi quorum bonorum interdikti alırdı."

Roma hüququna qədər istər adət-ənənəyə əsaslanan vərəsəlik hüquq prinsiplərində, istərsə də yazılı hüquqi mənbə hesab edilən mənbələrdə vərəsəlik hüququnda mövcud iddia tələbləri ilə bağlı normalar öz əksini tapmaqda idi. Lakin Roma hüququna qədər bu münasibətlər məhdud şəkildə və dar çərçivədə mövcud olmuşdur. Roma hüququ bu münasibətləri və bu münasibətlər zamanı yaranmış çətinliklərin həlli üçün nəzərdə tutulan hüquq həyata keçirmənin başlıca amili olan iddia hüququnu meydana gətirmişdir.

Başlıcası, vərəsəlik hüquq münasibətlərində iddialar istər şifahi (söz hüquq tələbi), istərsə də yazılı (yazı hüquq tələbi) (Qeyd: Hər iki tələbin adı müəllifə məxsusdur.) şəkildə mövcud olmuşlar.

Bəzən vərəsələr, eləcə də digər şəxslər arasında mirasla ilgili müəyyən mübahisələr meydana çıxır ki, bu mübahisələrin həlli qaydası yalnız məhkəmənin səlahiyyətinə aid olur. Yəni vərəsələr, eləcə də digər şəxslər arasında yaranmış mübahisə nə mübahisə iştirakçılarının razılığı ilə, nə də ki, notariat orqanı tərəfindən həll edilir. Bu zaman həmin mübahisələrin həll edilməsi üçün maraqlı şəxsin məhkəməyə müraciət hüququ yaranır. Həmin mübahisə üzrə verilmiş iddialar isə miras iddiaları adlanır. Ümimilikdə miras iddiaları dedikdə, mirasla əlaqədar hüquqların müəyyənləşdirilməsi və mirasla əlaqədar pozulmuş hüquqların bərpa olunması başa düşülür.

Miras iddiaları öz özəllikləri ilə digər mülki hüquqi iddialardan fərqlənərək, bəzən nəzəriyyədə miras iddiaları (vərəsəlik iddiaları) və yaxud hansısa bir iddia kateqoriyasına aid edilir. Məsələn üçün, S.Allahverdiyev hesab edir ki, vərəsəlik iddiası mülki hüquqi iddiaların bir növüdür. O nə əşya iddialarına (vindikasiya iddiasına, neqator iddiaya, mülkiyyət hüququnun tanınması barədə iddiaya), nə də öhdəlik iddialarına (müqavilə iddiasına, delikt iddiasına, kondikasiya iddiasına) aid olunur. Biz vərəsəlik iddiasını mülki iddiaların (mülki müdafiə üsullarının) üçüncü qrupuna şamil etmişik. Müəllif birinci qrupa əşya müdafiə üsullarını (iddialarını), ikinci qrupa öhdəlik müdafiə üsullarını (iddialarını) aid edir.

Hesab edirik ki, miras iddialarını göstərilən digər kateqoriya iddialardan tamamilə ayırmaq düzgün nəticə deyildir. Ola bilər ki, miras iddiaları digər iddialardan fərqlənsin, lakin bu özlüyündə həmin iddiaların ziddiyyət təşkil etməsi, yaxud oxşarlıqdan kənar qalması demək deyil. Miras iddiaları digər iddialara qismən olsa da toxunur və toxunuş mülki hüquqi münasibətlərin inkişafı nəticəsində meydana gəlmişdir. Məsələn üçün, miras vərəsələr A. və B. arasında bölünmüşdür. Lakin sonradan B.-yə məlum olmuşdur ki, atasından ona pay düşən miras çaynıq digər vərəsə A.-nın mirasına qatışaraq onunla getmişdir. B. miras əmlakı tələb etmiş lakin A. onu qaytarmaqdan imtina etmişdir. Bu halda vərəsə B. əşya tələbi ilə bağlı məhkəməyə müraciət etmək məcburiyyətində qalmışdır.

Bu barədə E.Suxanovun fikri olduqca maraqlıdır. Müəllif hesab edir ki, vərəsəlik iddiasını hər şeydən əvvəl, vindikasiya iddiasından fərqləndirmək lazımdır. Bu iddialar arasında həm oxşar, həm də fərqli cəhətlər vardır. Birinci oxşar cəhət ondan ibarətdir ki, hər iki iddia cavabdehin əmlakı qaytarmasına (verməsinə) yönəlir. Buna görə də həm vərəsəlik iddiası, həm də vindikasiya iddiası əmlakın verilməsini tələb etmək barədə iddia növünə şamil edilir.

Miras iddiaları üzrə tərəflər hüquq ədəbiyyatında mübahisə ediləcək dərəcədə fərqlidir. Belə ki, S.Allahverdiyev hesab edir ki, vərəsəlik iddiası iddiaçının vərəsə kimi tanınması barədə, cavabdehin vərəsələr sırasından çıxarılması və ya iddiaçının (və ya cavabdehin) vərəsəlik hüququnun başqa cür müəyyənləşdirilməsi barədə tələbdir. O, elə bir iddiadır ki, bu iddianın vasitəsilə qanun üzrə və ya vəsiyyət üzrə vərəsələrin dairəsi müəyyənləşdirilir, habelə həmin vərəsələrin vərəsəlikdə iştirakının xarakteri (miras payı) təyin edilir.

E.Suxanov isə hesab edir ki, vərəsəlik iddiası üzrə iddiaçı qismində özünü vərəsə sayan iatənilən şəxs çıxış edə bilər. Bunun üçün həmin şəxs sübut etməlidir ki, o, həqiqətən vərəsədir. Bununla belə, vərəsəlik iddiasını ehtiyat vərəsə, vərəsənin vərəsəsi (transmissiar, yəni transmissiya üzrə vərəsə), habelə maliyyə və ya iqtisadi inkişaf orqanlarının şəxsində dövlət də verə bilər.

Müəllif həmçinin göstərir ki, vərəsəlik iddiası üzrə cavabdeh qismində isə yalnız özünü vərəsə sayaraq miras əmlakı ələ keçirən şəxs başa düşülür.

V.Serebrovskiy isə belə qənaətdədir ki, müəyyən şəxs vərəsəlik iddiasının vasitəsilə mirasın (və ya onun müəyyən hissəsinin) verilməsini yalnız ona görə tələb edir ki, o, vərəsədir.

Hesab edirik ki, bu düzgün nəticə deyil. Belə ki, miras (vərəsəlik) iddiaları üzrə iddiaçı (cavabdeh) təkcə vərəsə, yaxud özünü vərəsə sayan şəxs çıxış etmir. Bu iddialar mülki hüquq münasibətlərindən yarandığı üçün bu iddialara üzrə iddiaçı (cavabdeh) istənilən şəxs ola bilər. Fikrimizi daha aydın və misalla izah edək. Belə ki, vərəsə olmayan şəxs mirasqoyanın ona borclu olmasını və həmin pulun mirasdan tutulmasına dair məhkəməyə iddia ilə müraciət edir. Buradan aydın olur ki, müraciət etmiş şəxs vərəsə deyil, lakin o, öz tələbini birbaşa mirasa yönəlmişdir.

Ümumiyyətlə, miras iddiaları subyektindən (tərəflərindən) asılı olmayaraq mirasla əlaqədar

münasibətlərdən doğur. Yəni mirasla əlaqədar münasibətlər nəticəsində, eləcə də mirasa qarşı münasibətlər nəticəsində yaranan iddialar miras iddialarıdır.

Miras iddiaları bölünür:

- a) obyekt (predmet) tərkibinə görə;
- b) subyekt tərkibinə görə.

Burada obyekt qismində miras əmlak, subyekt qismində isə mübahisə tərəfləri çıxış edir. Misal üçün, subyeklə bağlı mülki qanunvericilikdən sitat gətiririk. Belə ki, MM-in 1139-cu maddəsinə əsasən, ləyaqətsiz vərəsənin vərəsəlik hüququndan məhrum edilməsinə əsas verən hal ləyaqətsiz vərəsənin vərəsəlik hüququndan məhrum edilməsindən müəyyən əmlak nəticələri əldə edən şəxsin iddiası üzrə məhkəmə tərəfindən müəyyənləşdirilməlidir.

Göründüyü kimi burada subyekt qismində “müəyyən əmlak nəticələri əldə edən şəxs” tanınır.

Miras iddialarının tələbinə gəlincə bu hissədə hüquq ədəbiyyatında bir mənalı qarşılınır. Misal üçün, M.Qordon vərəsəlik iddialarını predmet tərkibinə görə bir neçə yerə bölür:

- a) mirasın bölgüsü barədə mübahisələr;
- b) vəsiyyətnamənin etibarsız sayılması barədə iddialar;
- c) vərəsələrin hüquqlarının asılı olduğu ayrı-ayrı halların müəyyən edilməsi barədə işlər (məsələn, mirasın qəbul edilməsi və mirasın açıldığı yerin müəyyənləşdirilməsi barədə, şəxslərin qohumluq əlaqələrinin müəyyənləşdirilməsi barədə və s. işlər barədə);

ç) vərəsənin məsuliyyətinin ölçüsü barədə mübahisələr.

Biz hüquqşünas M.Qordonun vərəsəlik iddialarını predmet tərkibinə görə bölgüsünü qəbul edirik, lakin bu həddə olmasına razılaşmırıq. Yəni hesab edirik ki, vərəsəlik iddiaları obyektinə (predmetinə) görə daha geniş əhatəyə malikdir və daha artıq qruplara bölünür.

Beləliklə, biz vərəsəlik iddialarından miras iddialarını ayıraraq onları obyektinə (predmetinə) görə aşağıdakı qruplara bölünür:

1) mirasla bağlı iddialar;

- a) miras əmlak barədə mübahisələr;
- b) mirasqoyan və vərəsə ilə bağlı mübahisələr;
- c) mirasın açılması ilə bağlı mübahisələr;
- ç) mirasın açıldığı vaxt barədə mübahisələr;
- d) mirasın açıldığı yer barədə mübahisələr.

2) mirasın qəbulu ilə bağlı iddialar;

- a) mirasın qəbul edilmə qaydası barədə mübahisələr;
- b) mirasın qəbul edilmə müddəti ilə bağlı mübahisələr;
- c) miras paylarının artırılması ilə bağlı mübahisələr;
- ç) vərəsəlik (miras) transmissiyası ilə bağlı mübahisələr; (Qeyd: Hüquq ədəbiyyatında çox zaman vərəsəlik transmissiyası ilə bağlı mübahisələri miras iddialarına deyil, vərəsəlik iddialarına daxil edirlər. Hesab edirik ki, vərəsəlik transmissiyasının məqsədi mirası əldə etməyə yönəldiyindən bu tip mübahisələr miras mübahisələri hesab edilməlidir.)

d) mirasın qəbul edilməsinin hüququ nəticələrindən yaranan mübahisələr.

3) mirasın bölüşdürülməsi ilə bağlı iddialar;

- a) mirasın bölüşdürülməsi ilə bağlı mübahisələr;
- b) mirasın bölüşdürülməsi qaydaları ilə bağlı mübahisələr.

4) sahibsiz mirasla bağlı iddialar;

- a) sahibsiz mirasla bağlı mübahisələr;
- b) mirasın dövlətə keçməsi ilə bağlı mübahisələr.

5) mirasdan imtina ilə bağlı iddialar;

- a) mirasdan imtinaya dair mübahisələr;
- b) mirasdan imtinanın yolverilməzliyi ilə bağlı mübahisələr;
- c) mirasdan imtinanın qəbulu ilə bağlı mübahisələr.

6) mirasın qorunması ilə bağlı iddialar;

- a) mirasın mühafizəsi ilə bağlı mübahisələr;
- ç) mirasın idarə olunması ilə bağlı mübahisələr.
- 7) miras iddiaları ilə bağlı iddialar.

Hüquqşünas O.İeffe isə vərəsəlik hüquq tarixində artıq 50 ilə yaxın bir müddət ərzində öz özəlliyi ilə seçilən vərəsəlik iddialarının subyektinə görə təsnifatını vermişdir.

Bu təsnifata daxildir:

- a) qanun üzrə vərəsələr arasında mübahisələr;
- b) qanun üzrə və vəsiyyəət üzrə vərəsələr arasında mübahisələr;
- c) müxtəlif vəsiyyətnamələr ilə təyin edilən vərəsələr arasında mübahisə və ya eyni bir vəsiyyətnamədə göstərilən vərəsələr arasında mübahisə;

ç) dövlətlə qanun üzrə vərəsələr və ya vəsiyyəət üzrə vərəsələr arasındakı mübahisələr;

d) istənilən vərəsələr arasında mübahisələr;

e) vərəsələrlə vərəsə olmayan şəxslər arasında yaranan mübahisələr.

Qeyd edək ki, müəlliflər P.Nikityuk və T.Salamatova O.İeffenin təsnifatını uğurlu hesab etmişlər.

Biz hüquqşünas O. İeffenin vərəsəlik iddialarını obyekt tərkibinə görə bölgüsünü (təsnifatını) qəbul edirik, lakin bunun da yuxarıda qeyd etdiyimiz subyekt tərkibi kimi məhdud həddə olmasına görə razılaşmırıq. Yəni hesab edirik ki, vərəsəlik iddiaları subyektinə (tərəflərə) görə daha geniş əhatəyə malikdir və daha artıq qruplara bölünür. Beləliklə, biz vərəsəlik iddialarından miras iddialarını ayıraraq onları subyektinə (tərəflərə) görə aşağıdakı qruplara bölünür:

1) qanun üzrə vərəsələr arasında mübahisələr;

a) şəxsin vərəsə kimi tanınması barədə tələb;

b) vərəsəlik hüququndan mülki qanunvericilikdə (MM-in 1137-1138-ci maddələri) nəzərdə tutulan əsaslara görə məhrum etmək barədə mübahisələr;

c) şəxsin vərəsəliyə çağırılması barədə tələbi;

ç) vərəsənin miras əmlaka daxil olan bəzi əşyaları əldə etmə hüququnun tanınması barədə tələbi;

d) şəxsin miras qoyanla qohumluq əlaqəsinin tanınması və onun qanun üzrə vərəsələr sırasına daxil edilməsi barədə tələbi.

2) qanun üzrə və vəsiyyəət üzrə vərəsələr arasında mübahisələr;

a) vəsiyyətnamənin bütövlükdə (tamamilə) etibarsız sayılması barədə iddialar;

b) vəsiyyətnamənin qismən (bir hissəsinin) etibarsız sayılması barədə iddialar;

3) vəsiyyəət üzrə vərəsələr arasında mübahisələr;

a) sonradan tərtib edilmiş vəsiyyətnamənin etibarsız sayılması və əvvəl tərtib olunmuş vəsiyyətnamənin (hər iki vəsiyyətnamə eyni bir əmlaka aiddir) bərpa edilməsi barədə tələb;

b) mirasa daxil olan eyni bir əmlak barəsində iki müxtəlif vəsiyyətnamənin bir-birini qarşılıqlı surətdə tamamlayan hissələrinin etibarlılığının müəyyənləşdirilməsi barədə iddia;

4) dövlətlə vərəsələr (qanun və ya vəsiyyəət üzrə) arasında mübahisələr;

a) qanun üzrə vərəsələr omadığı hallarda dövlətin vəsiyyətnamənin etibarsız sayılması barədə iddiası;

b) ləyaqətsiz vərəsə olduğuna görə qanun üzrə bütün vərəsələri və ya vəsiyyəət üzrə vərəsələri vərəsəlik hüququndan məhrum edilməsi barədə iddialar;

5) vərəsələrlə vərəsə olmayan şəxslər arasında mübahisələr;

a) mirasın qəbul edilməsi barədə iddia;

b) vərəsənin ləyaqətsiz vərəsə hesab edilməsi barədə iddia;

c) qanun üzrə vərəsələr arasında miras əmlakın naturada bölüşdürülməsi barədə iddia;

ç) vərəsəlik şəhadətnaməsinin etibarsız sayılması (tam və ya qismən etibarsız sayılma) barədə iddia;

d) mirası qəbul etmə aktının həyata keçirilməsi barədə iddia;

e) mirasdan imtina aktının həyata keçirilməsi barədə;

6) vərəsələrlə vərəsə ola bilməyən şəxslər arasında mübahisələr;

- a) ləyaqətsiz vərəsə hesab edilmiş şəxsin vərəsələrə qarşı iddiası;
- b) vərəsəlikdən məhrum edilmiş şəxsin mirasla bağlı iddiası;
- 7) vərəsələrlə notariat orqanları arasında mübahisələr;
  - a) mirasın qorunması ilə bağlı iddia;
  - b) mirasın qorunmasından imtina ilə bağlı iddia;
  - c) mirasa düzgün idarəçi təyin edilməməsi ilə bağlı iddia;
  - ç) mirasın qorunması ilə bağlı xərclər üzrə iddia;
- 8) vərəsələrlə kreditorlar arasında mübahisələr;
  - a) mirasın açılması ilə bağlı kreditora məlumat verilib-verilməməsi ilə bağlı iddia;
  - b) kreditora ödənilməli olan borca görə;
  - c) icra müddətinin təxirə salınması ilə əlaqədar iddia;
  - ç) dövlətin kreditor qarşısında məsuliyyəti ilə bağlı iddia;
  - d) mirasın kreditor tərəfindən alınması ilə bağlı iddia;
- 9) vərəsələrlə leqatlar arasında mübahisələr;
  - a) vəsiyyət tapşırığının predmeti ilə bağlı iddia;
  - b) vəsiyyət tapşırığına əsasən yaşayış otağından istifadə ilə bağlı iddia;
  - c) yaşayış otağından ömürlük istifadə hüququnun özgəninkiləşdirilməsi ilə bağlı iddia;
  - ç) vəsiyyət tapşırığının icra hədləri ilə bağlı iddia;
  - d) vəsiyyət tapşırığının başqa vərəsələr tərəfindən icrası ilə bağlı iddia;
  - e) vəsiyyət tapşırığının icrasına xitam verilməsi ilə bağlı iddia;
  - ə) vəsiyyət tapşırığının mirasdakı paya mütənasib surətdə icrası ilə bağlı iddia;
  - f) vəsiyyət tapşırığının icrası müddəti ilə bağlı iddia;
  - g) məcburi pay alınarkən vəsiyyət tapşırığı ilə əlaqədar iddia;
  - ğ) vəsiyyət tapşırığı alanın məsuliyyəti ilə bağlı iddia;
  - h) vəsiyyət tapşırından imtina ilə bağlı iddia;
  - x) vəsiyyət tapşırığının icrasından azad edilmə ilə bağlı iddia;
  - ı) vəsiyyət tapşırığının vərəsələrə keçməsi ilə bağlı iddia;
- i) ümumi faydalı məqsədlər üçün vəsiyyət tapşırığı ilə bağlı iddia;
- 10) vərəsələrlə miras saylayıcıları arasında mübahisələr;
  - a) miras saxlayıcısının öhdəliyi yerinə yetirməməsi ilə bağlı iddia;
  - b) miras saxlayıcısına ödəniləcək haqla bağlı iddia;
  - c) miras saxlayıcısının hərəkəti (hərəkətsizliyi) ilə bağlı iddia;
- 11) vərəsələrlə əmlak idarəçisi arasında olan mübahisələr;
  - a) əmlak idarəçisinin öhdəliyi yerinə yetirməməsi ilə bağlı iddia;
  - b) əmlak idarəçisinə ödəniləcək haqla bağlı iddia;
  - c) əmlak idarəçisinin hərəkəti (hərəkətsizliyi) ilə bağlı iddia.

2. Vərəsəlik hüquq münasibətlərində iddia müddəti

İstər maddi, istərsə də prosessual norma baxımından, məhkəməyədək, məhkəmə və məhkəmədən sonrakı icraat (cinayət, mülki və s.) üzrə müddətlər mövcuddur və onlar xüsusi əhəmiyyət kəsb edirlər. Bu, xüsusilik başlıca olaraq müddətlərin konkret sahə üzrə fəaliyyət istiqamətinə uyğun şəkildə bərqərar olunmaqda öz təsdiqini tapır ki, bu sahələrdən biri də “iddia” (iddia müddəti) sahəsidir.

İddia müddəti institutu mülki dövriyyənin, hüquq münasibətlərinin müəyyənliyini və sabitliyini yaratmaq, onların iştirakçılarını intizamlandırmaq, hüquq münasibətlərinin subyektlərinin hüquq və qanuni maraqlarının müddət baxımından vaxtında müdafiəsini və bərpasını təmin etmək məqsədi daşıyır. (“Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 373.2 və 384.0.4-cü maddələrinin şərh edilməsinə dair” Konstitusiya Məhkəməsinin 3 iyun 2013-cü il tarixli Qərarı).

Təhlil etməyə çalışdığımız mövzu məhz mülki məhkəmə icraatı üzrə, konkret olaraq vərəsəlik hüququ sahəsində yaranan və yaranacaq mübahisələrin həlli istiqamətində qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş “maddi” iddia müddəti ilə bağlıdır.

Maddi iddia müddəti ümumi və xüsusi olmaqla konkret mübahisə ilə bağlı məhkəməyə şəxsin müraciət hüququnu həyata keçirilməsi üçün qanunvericilikdə nəzərdə tutulan zamandır.

Vərəsəlik hüququ yeganə hüquq sahəsidir ki, özündə ümumi olmadan konkret iddia müddətləri nəzərdə tutur. Belə ki, MM-də vərəsəlik hüquq münasibətlərindən doğan mübahisələr üçün ümumi iddia müddəti yoxdur, lakin konkret olaraq vərəsəlik mübahisələri üçün (məsələn, vərəsənin ləyaqətsiz vərəsə hesab olunması və s.) iddia müddəti nəzərdə tutulmuşdur.

Ümumi iddia müddətinin nəzərdə tutulmaması isə vərəsəlik hüquq münasibətlərindən doğan mübahisələrin tənzimlənməsində təcrübədə müəyyən çətinliklər meydana gətirir. Bu çətinliklərin başlıca səbəbi vərəsəlik hüquq münasibətlərini tənzimləyən normaların tariximizdə olan adət-ənənələr əsasında deyil, gəlmə hüquq və davranış qaydaları əsasında formalaşmasıdır (məsələn, 1751-1752-ci illərdə qəbul edilmiş “Car-Tala Qanunnaməsi”ndə vərəsəlik münasibətlərində daşınar əmlakın varislər arasında bölüşdürülməsi üçün 40 illik iddia müddətinin, daşınmaz əmlaka münasibətdə isə 60 illik iddia müddətinin müəyyən edilməsi nəzərdə tutulurdu).

Mülki mübahisələrə dair məhkəməyə müraciət hüququndan istifadə edilməsi üçün başlıca əhəmiyyət kəsb edən iddia müddəti (hüququ pozulmuş şəxsin iddiası ilə hüququn müdafiəsi üçün müddət) ümumi, xüsusi-ümumi və xüsusi olmaqla üç hissəyə bölünür. Ümumi iddia müddəti MM-in 373.1-ci maddəsində nəzərdə tutulan 10 illik iddia müddətidir. Xüsusi-ümumi iddia müddətləri elə müddətlərdir ki, bu müddətlər konkret sahəyə aid edilsədə, yaranmış mülki hüquq mübahisəsinin həlli məqsədilə bəzən ümumilik daşıyan xüsusiyyətləri özündə cəmləyən ümumi normada göstərilən hallara əməl etmək məcburiyyətində qalan və məhkəməyə müraciət etmə hüququndan yararlanmaq üçün olan zamandır. Xüsusi iddia müddəti isə, istər MM-də, istərsə də digər normativ hüquqi aktlarda konkret mübahisə ilə bağlı şəxsin pozulmuş və pozulmaq təhlükəsi yaşayan hüququnun bərpası və müdafiəsi üçün qanunvericilik tərəfindən konkretləşdirilən və məhdudlaşdırılan zaman anlamıdır.

Vərəsəlik hüquq münasibətləri digər mülki hüquq münasibətlərindən bir qədər fərqli xüsusiyyətə və özəlliyə malik olduğundan bu tip mübahisələrin həllində nəzərdə tutulan hər üç iddia müddətinə (ümumi, xüsusi və xüsusi-ümumi) istinad edilməsi faktı danılmazdır. Beləliklə, ümumi iddia müddətinə aid olan vərəsəlik hüququna dair mübahisələr üzrə iddia müddəti MM-in 373.1-ci maddəsində konkret olaraq nəzərdə tutulmuş 10 ildir (məsələn, MM-in 1231.2-ci maddəsində nəzərdə tutulan vəsiyyət edən özgəsinin əmlakını yanlış olaraq öz əmlakı kimi vərəsəyə vəsiyyət etdikdə, əmlak sahibinin əmlak tələbi ilə bağlı iddia müddəti MM-in 373.1-ci maddəsində nəzərdə tutulan müddətinin təsiri altına düşür).

Ümumi-xüsusi iddia müddətinin vərəsəlik hüququ mübahisələrə şamil edilməsi ümumi norma kimi MM-in 373.2-ci və 373.3-cü maddələrini, xüsusi norma kimi isə MM-in vərəsəlik hüququ bölməsinə aid olan normalarda nəzərdə tutulan iddia müddətlərini özündə ehtiva edən maddələrini özündə cəmləşdirir (məsələn, MM-in 1312-ci maddəsinin məzmunundan aydın olur ki, kreditörün tələbi icra müddəti çatandan sonra sürülürsə, kreditör ümumi iddia müddəti ərzində icranı tələb edə bilər, yəni, sözügedən xüsusi norma (1312-ci maddə) iddia müddəti üçün ümumi normaya (373.3-cü maddəyə) istinadı nəzərdə tutur).

Vərəsəlik hüququnda xüsusi iddia müddəti aşağıdakı tələblər üzrə nəzərdə tutulmuşdur:

1. Şəxsin ləyaqətsiz vərəsə sayılması barəsində iddia üçün müddət – 5 il (MM-in 1143-cü maddəsi);
2. Vəsiyyətnamənin qüvvədən düşmüş sayılması barədə iddia üçün müddət – 2 il (MM-in 1231.1-ci maddəsi);
3. Mirasın qəbul edilməsi və ya qəbulundan imtina edilməsi barəsində iddia üçün müddət – 2 ay (MM-in 1272-ci maddəsi);
4. Vəsiyyət tapşırığının icra olunmasını tələb etmək barədə iddia üçün müddət – 3 il (MM-in 1213-cü maddəsi);
5. Məcburi payın tamamlanmasını tələb etmək barədə iddia üçün müddət – 2 il (MM-in 1200-cü maddəsi).

Göstərilən xüsusi iddia müddətlərinin axımının başlanması anı fərqli xüsusiyyətlərə malik olub həmin normalarda konkret olaraq nəzərdə tutulmuşdur.

3. Vərəsəlik hüquq münasibətlərində iddia müddətinin tətbiqinin nəzəri və təcrübi problemləri

Hüquq ədəbiyyatında vərəsəlik işlərinə (mübahisələrinə) hansı iddia müddəti tətbiq edilməsi ilə əlaqədar müəyyən bir fikir ayrılığı mövcuddur. Müəllif V.Serebrovski göstərir ki, vərəsəlik işləri üzrə ümumi iddia müddəti yox, altı aylıq iddia müddəti mövcuddur. Müəllif qeyd edir ki, altı aylıq müddət həm də vərəsəlik iddiaları üçün iddia müddəti kimi əhəmiyyətlidir, yəni altı aylıq müddət vərəsəlik iddiaları üçün həm də iddia müddətidir.

Digər müəlliflər O.İoffe isə başqa mövqedə dayanaraq hesab edir ki, iki müxtəlif hüquq anlayışının (mirası qəbul etmə müddətinin və iddia müddətinin) bir-biri ilə qarışıq salınmasına əsaslanır.

Eyni zamanda hüquqşünaslar B.Antimonov və K.Qrave isə belə qənaətdədirlər ki, mirasın qəbul edilməsi üçün nəzərdə tutulan altı aylıq müddət (mirası qəbul etmə müddəti) iddia müddəti deyildir. Bu iki müddət öz təbiətinə görə eyni olmayıb, bir-birindən fərqlənir.

Bundan başqa mülki hüquq nəzəriyyəsində vərəsəlik iddialarının müddəti ilə bağlı olduqca maraqlı və ziddiyyətli fikirlər mövcuddur. Belə ki, O.İoffe hesab edir ki, vərəsəlik iddiaları verilərkən ümumi iddia müddətinə (on illik iddia müddətinə) əməl olunmalıdır. Müəllif hesab edir ki, vərəsəlik iddialarının verilməsi mirasın açılması ilə eyni vaxtda mümkün olur. Mirasın açıldığı andan vərəsəlik iddiaları üçün iddia müddətinin axımı başlanır. Vərəsə məhz bu anda öz subyektiv vərəsəlik hüququnun pozulduğunu bilir. Əgər maralı şəxs sübut etsə ki, o, öz hüququnun pozulduğunu gec bilmişdir (məsələn, hər hansı şəxsin xeyrinə tərtib edilmiş vəsiyyətnamənin olması aşkar olunduqdan sonra), onda buna uyğun olaraq iddia müddəti axımının başlanğıc anı uzadılır.

Müəllif S.Allahverdiyev hesab edir ki, vərəsəlik iddialarına ümumi iddia müddətindən savayı, xüsusi iddia müddəti də şamil oluna bilər. Belə ki, vəsiyyətnamənin qüvvədən düşmüş sayılması barədə vərəsəlik iddiasına ümumi iddia müddəti yox, xüsusi iddia müddəti tətbiq edilir. Bu iddia müddəti iki ildir (MM-in 1231-ci maddəsi). Həmin iddia müddəti mirasın açıldığı gündən hesablanır. Bundan əlavə, şəxsin ləyaqətsiz vərəsə barəsində iddiaya da xüsusi iddia müddəti tətbiq edilir. Qanun həmin müddəti beş il müəyyənləşdirir (MM-in 1143-cü maddəsi). Bu müddət ləyaqətsiz vərəsə hesab edilən şəxsin mirasa sahibliyə başladığı andan (miras açıldığı andan yox) hesablanır.

Hüquq ədəbiyyatında vərəsəlik iddialarının müddəti ilə yanaşı vərəsəlik iddialarının anlayışıyla da bağlı maraqlı fikirlər mövcuddur. Məsələn, O.İoffe hesab edir ki, vərəsəlik iddiası mübahisə edilən subyektiv vərəsəlik hüququnun müəyyənləşdirilməsi haqqında və ya subyektiv vərəsəlik hüququnun qorunması haqqında iddiadır. A.Barişevə görə, həqiqətən vərəsəlik hüququ olmayan şəxsin hüquq və vəzifələrin məcmusuna yiyələnməsinə vərəsəlik iddiası deyilir. V.Serebrovskiyə görə, vərəsəlik iddiası vərəsə kimi müəyyən şəxsə çatası bütün əmlakın verilməsinə yönəlir. P.Nikityuk isə hesab edir ki, vərəsəlik iddiası qanun üzrə vərəsələrin və ya vəsiyyət üzrə vərəsələrin dairəsinin müəyyənləşdirilməsi və onların vərəsəlik varisliyində iştirak xarakteri haqqında iddiadır.

Maraqlı hal ondan ibarətdir ki, müəllif S.Allahverdiyev yuxarıda sadalanan anlayışların hamısını qüsurlu hesab edir. Müəllif hesab edir ki, iddia həm mülki hüquqda, həm də mülki prosessual hüquqda istifadə olunan vahid anlayışdır. Onun həm maddi tərəfi, həm də prosessual tərəfi vardır. Vərəsəlik iddiasına verilən yuxarıdakı anlayışların hamısı iddianın prosessual tərəfini yox, yalnız maddi tərəfini əks etdirir. Habelə mülki hüquqda istifadə olunan anlayış kimi çıxış edir. Vacib və lazımdır ki, həmin anlayışlar həm də iddianın prosessual tərəfini əks etdirsin. İddianın prosessual tərəfi hüququn müdafiəsi barədə məhkəmədən tələb etməkdən, maddi tərəfi isə pozulmuş subyektiv hüququn qorunması və ya mübahisə edilən subyektiv hüququn müəyyənləşdirilməsi barədə tələbdən ibarətdir. Buna görə də həmin cəhətləri nəzərə almaqla vərəsəlik iddiasına anlayış vermək lazımdır.

Vərəsəlik iddiası müəyyən prosessual qaydada baxılmaq və həll edilmək üçün məhkəməyə verilən elə bir tələbdir ki, həmin tələbə baxılması nəticəsində mübahisəli subyektiv vərəsəlik hüququ müəyyənləşdirilir və ya pozulmuş subyektiv vərəsəlik hüququ qorunur.

MM-in müxtəlif normalarında miras iddiaları ilə bağlı müəyyən bir müddəalar nəzərdə tutulmuşdur. Belə ki, MM-in 1213-cü maddəsinə əsasən, vəsiyyəət tapşırığını alan vəsiyyəət tapşırığının miras açılan gündən hesablanan üç illik iddia müddəti ərzində icra olunmasını tələb edə bilər; 1231.1-ci maddəsinə əsasən, vəsiyyəətnamənin qüvvədən düşmüş sayılması barədə iddia mirasın açıldığı gündən iki il ərzində irəli sürülə bilər; 1231.2-ci maddəsinə əsasən, vəsiyyəət edən özgəsinin əmlakını yanlış olaraq öz əmlakı kimi vərəsəyə vəsiyyəət etdikdə, bu Məcəllənin 1231.1-ci maddəsində nəzərdə tutulan iddia müddəti mülkiyyətçinin iddiasına şamil edilmir; 1250-ci maddəsinə əsasən, əgər qanun üzrə vərəsə vəsiyyəətnamənin olduğunu bilmədən mirasa sahiblik etməyə başlayarsa, vəsiyyəət üzrə vərəsə isə vəsiyyəətnamənin etibarsız olduğunu bilməzsə və ya qanun üzrə və vəsiyyəət üzrə vərəsələr qanun üzrə daha yaxın vərəsələrin olduğunu və ya başqa vəsiyyəətnamənin olduğunu bilməzlərsə, iddia qaldırılanadək mirasdan aldıkları gəlir onlara qalır; onlar mirasa qoyduqları bütün kapitalı da tələb edə bilərlər; 1312-ci maddəsinə əsasən, əgər kreditor tələbi icra müddəti çatanadək irəli sürmüşdürsə, vərəsə icranı müddət çatanadək təxirə sala bilər. Müddət çatdıqda kreditor ümumi iddia müddəti ərzində icranı tələb edə bilər.

Hesab edirik ki, miras iddialarının verilməsi üçün iddia müddətinin hesablanması mirası qəbul etmə anından deyil, mirasın açılmasını iddiaçı tərəfindən bildiyi andan hesablanmalıdır. Məhz iddia müddətinin axımı şəxsə mirasın açılmasının məlum olduğu andan başlayır.

Hüquq ədəbiyyatında miras iddialarının ünvanlandığı məhkəmə instansiyası ilə bağlı da müəyyən mübahisələr mövcuddur. Azərbaycan Respublikasının Mülki Prosessual Məcəlləsinin 39.2-ci maddəsinə əsasən, vərəsələr tərəfindən vərəsəlik qəbul edilənə qədər miras qoyanın kreditorları tərəfindən verilən vərəsəlik hüquq münasibətləri ilə əlaqədar iddialar miras qalan əmlakın və yaxud onun əsas hissəsinin olduğu yerin məhkəməsinə aiddir.

Miras iddiaları zamanı iddia ərizələri üzrə dövlər rüsumunun hansı məbləğdə ödənilməsi də hüquq ədəbiyyatında, eləcə də təcrübədə mübahisə ediləcək dərəcədə inkişafdadır. Əslində miras iddiaları üzrə dövlət rüsumunun müəyyən edilməsi halında biz adi iddia rüsumlarına müraciət etməliyik.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat:

1. Allahverdiyev S. *Azərbaycan Respublikasının mülki hüququ. Dərslik. I cild. I kitab. Bakı, 2003.*
2. Allahverdiyev S. *Azərbaycan Respublikasının vərəsəlik hüququ (Vərəsəlik qanunvericiliyinin kommentariyası).*
3. Антимонов Б.С., Граве К.А. *Советское наследственное право. Москва, 1955.*
4. Барышев А.И. *Приобретение наследства и его юридические последствия. Москва, 1960.*
5. Гордон М.В. *Наследование по закону и по завещанию, Москва, 1953.*
6. Иоффе О.С. *Советское гражданское право. Курс лекций. Часть 3. Ленинград, 1965.*
7. Никитюк П.С. *Наследственное право и наследственный процесс. Кишинев, 1973. Səhifə 24.*
8. Novitski İ.B. *Roma hüququ. (Tərcümə). "Qanun" nəşriyyatı. Bakı, 1999.*
9. Саламатова Т.В. *Наследование по завещанию и по закону. Москва, 2002.*
10. Серебровский В.И. *Очерки советского наследственного права. Москва, 1953.*
11. Суханова Е.А., *Гражданское право. Учебник. Том 1, Москва, 1998.*